

Date: 17th October-2025

JADIDLARNING AYOLLAR TA'LIMIGA OID QARASHLARI VA ULARNING BUGUNGI TA'LIM SIYOSATIDA TUTGAN O'RNI

Qlicheva Go'zal Chorshanbiyevna

Termiz davlat universiteti, tyutor

Annotatsiya: Mazkur tezisda jadidchilik harakati namoyandalarining ayollar ta'limi borasidagi ilg'or g'oyalari, ularning o'z davrida millatni ma'rifatga chorlashdagi o'rni hamda bu qarashlarning bugungi O'zbekiston ta'lim siyosatidagi ahamiyati yoritilgan. Jadidlarning ayollar ta'limiga oid qarashlari, xususan, Munavvarqori Abdurashidxonov, Abdulla Avloniy, Ismoilbek Gasprinskiy, Mahmudxo'ja Behbudiy singari ziyolilarning faoliyati misolida tahlil qilinadi. Shuningdek, ularning ayollarning ma'naviy, madaniy va ijtimoiy rivojida tutgan o'rni bugungi kunda gender tenglik, ayollar huquqlari va ta'lim imkoniyatlarini kengaytirish siyosati bilan bog'liq holda ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: jadidchilik, ayollar ta'limi, ma'rifat, yangi maktab, Abdulla Avloniy, Mahmudxo'ja Behbudiy, ta'lim siyosati, gender tenglik, ma'naviy yuksalish.

Kirish

XX asr boshlarida O'rta Osiyo, xususan, Turkiston o'lkasi tarixida yuz bergan jadidchilik harakati xalq ma'naviyatida yangi sahifa ochdi. Bu harakatning asosiy maqsadi – millatni jaholatdan, ijtimoiy qoloqlikdan, mustamlakachilik zulmidan ozod etish, ilm-ma'rifat orqali milliy o'zlikni uyg'otish edi. Jadidlar zamonaviy ta'limni taraqqiyotning bosh mezoni deb bilib, maktab va madrasalarni isloh qilish, yangi pedagogik yondashuvlarni joriy etish, erkaklar bilan bir qatorda ayollarning ham ilm olish huquqini ta'minlashga alohida e'tibor qaratdilar.

O'sha davrda ayollar taqdiri, ularning ijtimoiy hayotdagi mavqei, ta'limga bo'lgan imkoniyatlari juda cheklangan edi. Qizlar o'qishdan, jamoatchilik hayotidan, siyosiy va madaniy faoliyatdan chetda qoldirilgan. Ayol savodsiz, faqat uy-ro'zg'or ishlari bilan shug'ullanuvchi shaxs sifatida ko'rilgan. Shu bois jadid ziyolilari bu holatni xalq taraqqiyotiga to'sqinlik qiluvchi eng katta illatlardan biri deb bilganlar. Ularning nazarida, millatning ma'naviy yuksalishi ayolning ma'rifatli bo'lishiga chambarchas bog'liq edi.

Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdurauf Fitrat, Abdulla Avloniy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Hamza Hakimzoda Niyoziy kabi jadid ziyolilari o'z asarlari, maqolalari, pedagogik faoliyatlari orqali ayollarning ilm olish, mustaqil fikr yuritish, jamiyatda faol ishtirok etish huquqlarini targ'ib etdilar. Ular "ilm – najot", "ta'lim – millat hayoti", "ayol – millat tarbiyachisi" degan g'oyalarni ilgari surib, bu fikrlarni xalq orasida keng yoyish uchun yangi usuldagi maktablar, teatr asarlari, darsliklar va matbuot nashrlarini tashkil etdilar.

Jadidlar o'sha davrda mavjud diniy va ijtimoiy qarashlarni yangilab, ayollarni faqat oilaviy doirada emas, balki ijtimoiy-ma'naviy hayotda ham faol ishtirok etuvchi shaxs sifatida ko'rish g'oyasini ilgari surdilar. Ularning sa'y-harakatlari natijasida Turkistonning

Date: 17th October-2025

ko'plab shaharlarida qizlar uchun maxsus yangi usul maktablari ochila boshlandi. Bu maktablarda diniy bilimlar bilan bir qatorda dunyoviy fanlar ham o'qitildi, bu esa o'sha davr uchun katta yangilik edi.

Jadidlarning ayollar ta'limiga oid qarashlari o'z davrida ijtimoiy ongni o'zgartirgan, milliy uyg'onishning muhim bosqichiga aylangan. Bugungi kunda esa bu g'oyalar O'zbekiston Respublikasining ta'lim siyosatida, gender tenglikni ta'minlash, ayollarni ilmfan, siyosat, iqtisodiyot va madaniyat sohalarida faol ishtirok etishga undovchi islohotlarda o'z aksini topmoqda.

Zamonaviy O'zbekiston ta'lim tizimi – jadidlar orzu qilgan ma'rifatli jamiyatning amaliy ko'rinishidir. Ayollar va qizlarning ta'lim olish huquqini kafolatlovchi qonunlar, "Qizlar maktabi", "Ayollar yetakchiligi" dasturlari, oliy ta'limda ayollar uchun ajratilayotgan grant o'rnlari – bularning barchasi jadidlarning ma'rifatparvarlik merosiga hurmat va davomiylik ifodasidir.

Shu bois, jadidlarning ayollar ta'limiga oid qarashlarini o'rganish nafaqat tarixiy ahamiyatga ega, balki bugungi ta'lim siyosatini, pedagogik jarayonni yanada takomillashtirish uchun ham muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Asosiy qism

Jadidchilik harakati va uning ayollar ta'limiga e'tibori. Jadidchilik – XIX asr oxiri va XX asr boshlarida O'rta Osiyoda paydo bo'lgan, milliy uyg'onish, yangilanish, ilm-ma'rifat va taraqqiyot g'oyalarini ilgari surgan ijtimoiy-siyosiy, madaniy harakatdir. "Jadid" so'zi arabcha "yangilik", "yangicha yo'l" ma'nolarini anglatadi. Jadidlar millatning yuksalishi uchun eng avvalo ta'lim tizimini isloh qilish zarur, degan g'oyani ilgari surganlar. Ular "eski usul"dagi madrasalarda faqat diniy fanlarning o'qitilishi xalqni jaholatda saqlab kelayotganini tanqid qilib, "usuli jadid" – yangi usul maktablarini tashkil etdilar.

Jadidlar millatning kelajagini yoshlar, ayniqsa, onalarning savodli va ma'rifatli bo'lishida deb bildilar. Chunki ayol – oila, bola tarbiyasi va milliy qadriyatlarning asosiy tayanchidir. Shunday ekan, uning ilmi, ma'naviy barkamol bo'lishi butun jamiyatning madaniy darajasini belgilaydi.

Mahmudxo'ja Behbudiy bu borada "Millatni ma'rifat saodati sari olib boruvchi kuch – ilm va ayol tarbiyasidir" degan fikrni ilgari surgan. Abdurauf Fitrat "Ayollarni o'qitmasak, millatning yarmi zulmatda qoladi" deya ogohlantirgan. Munavvarqori Abdurashidxonov esa ayollar ta'limi uchun maxsus dasturlar ishlab chiqib, Toshkentda qizlar uchun yangi usuldagi maktab ochgan.

Jadidlarning ayollarga bo'lgan bu e'tibori o'sha davrda katta jasorat talab qilgan, chunki diniy aqidaparastlar bunday yangiliklarni "an'anaga zid" deb baholagan. Ammo jadidlar o'z maqsadlaridan chekinmay, xalqni ishonch bilan ma'rifat sari yetaklashni davom ettirdilar.

Ayollar ta'limi yo'lida jadidlarning amaliy faoliyati. XX asr boshlarida jadid ziyolilari nafaqat g'oya darajasida, balki amaliy faoliyatda ham ayollar ta'limini

Date: 17th October-2025

rivojlantirishga katta hissa qo'shganlar. Ular tomonidan tashkil etilgan "usuli jadid" maktablarida o'g'il bolalar bilan bir qatorda qizlar uchun ham ta'lim yo'lga qo'yilgan.

1910–1915-yillar oralig'ida Turkistonning ko'plab shaharlarida – Toshkent, Samarqand, Farg'ona, Andijon, Qo'qon, Buxoro va Xiva shaharlarida qizlar uchun yangi tipdagi maktablar faoliyat yuritgan. Bu maktablarda arab tili, fiqh, hadis kabi diniy fanlar bilan bir qatorda geografiya, arifmetika, tarix, tabiiyot, ona tili va yozuv, hatto tibbiyot asoslari o'qitilgan.

Hamza Hakimzoda Niyoziy o'z faoliyati davomida ayollarni jaholatdan xalos etishga bag'ishlangan darsliklar, she'rlar, pyesalar yaratgan. Uning "Zaharli hayot", "Paranji sirlaridan biri" asarlari orqali ayollarning erkin fikrlash, bilim olish va jamiyatda o'z o'rniga ega bo'lish huquqi targ'ib qilingan.

Abdulla Avloniy esa o'zining "Turkiy guliston yoxud axloq" asarida "Ayol – millat tarbiyachisi" degan fikrni ilgari surib, onalarning savodsizligi kelajak avlodning jaholatda qolishiga olib kelishini ta'kidlagan.

Behbudiy esa "Padarkush" dramasi orqali jamiyatdagi johillikni, ayniqsa ayollar ta'limiga to'sqinlik qiluvchi illatlarni tanqid ostiga olgan. Ushbu asarlar xalq ongini o'zgartirish, ayollarning o'qish va fikrlashga bo'lgan huquqini himoya qilishda beqiyos ahamiyat kasb etgan.

Jadidlarning tashabbusi bilan "Tarbiyayi atfol", "Nashri maorif", "Tarbiyayi nisvon" kabi jamiyatlar tashkil etilgan bo'lib, ular ayollar o'rtasida savodxonlik kurslari, kasb-hunar o'rgatuvchi to'garaklar tashkil etish bilan shug'ullangan. Bu faoliyat, aslida, ayollarning ijtimoiy faolligini oshirishga, milliy uyg'onish g'oyalarini hayotga tatbiq etishga xizmat qilgan.

Jadidlar g'oyalarining bugungi O'zbekiston ta'lim siyosatidagi o'rnini. Bugungi kunda O'zbekiston mustaqillikka erishganidan so'ng ayollar ta'limi, ularning huquq va imkoniyatlarini kengaytirish masalasi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylandi. Bu yo'nalishda amalga oshirilayotgan islohotlar jadidlarning ilgari surgan g'oyalari bilan uzviy bog'liqdir.

Prezident Shavkat Mirziyoyev o'z nutqlarida ayollarni ma'naviy va intellektual jihatdan qo'llab-quvvatlash, ularning ta'lim tizimidagi o'rnini mustahkamlash zarurligini ko'p bor ta'kidlagan. Jumladan, "Ayollarni qo'llab-quvvatlash va oila institutini mustahkamlash to'g'risida"gi farmon (2018-yil 2-fevral) bu borada muhim huquqiy asos bo'lib xizmat qilmoqda.

Bugungi ta'lim tizimida "Qizlar maktabi" loyihasi, "Ayollar yetakchiligi akademiyasi", "100 ta ayol rahbar" tashabbusi, qizlar uchun alohida davlat grantlari – bularning barchasi jadidlarning ayollarni ilm va ma'rifatga chorlagan g'oyalarining amaliy davomidir.

Oliy ta'lim muassasalarida ayollar ulushi yildan yilga ortib bormoqda. Qizlar o'rtasida texnika, muhandislik, IT, tibbiyot va pedagogika yo'nalishlarida ta'lim olayotganlarning soni sezilarli darajada oshmoqda. Bularning barchasi O'zbekiston ta'lim siyosatida gender tenglik tamoyilining mustahkam qaror topganini ko'rsatadi.

Date: 17th October-2025

Shuningdek, ta'lim sohasidagi islohotlarda ayollarni nafaqat ta'lim oluvchi sifatida, balki ta'lim beruvchi, rahbar, olim va tashabbuskor sifatida shakllantirishga alohida e'tibor berilmoqda. Bugungi o'qituvchi ayol obrazida jadidlar orzu qilgan ma'rifatli, zamonaviy, Vatanparvar shaxs timsolini ko'rish mumkin.

Jadidlarning g'oyalari – zamonaviy pedagogik tafakkurning manbai. Jadidlarning ayollar ta'limiga oid qarashlari bugungi pedagogika nazariyasida ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Ularning “ta'lim – millatni uyg'otuvchi kuch”, “ilm – najot manbai”, “ayol – millat onasi” kabi fikrlari zamonaviy O'zbekiston ta'lim konsepsiyasining asosiy g'oyaviy ildizlaridan biri hisoblanadi.

Ularning pedagogik merosi zamonaviy ta'limda insonparvarlik, milliy qadriyatlar, ma'naviyat va zamonaviylikni uyg'unlashtirish tamoyillarida o'z ifodasini topmoqda. Hozirgi kunda o'quv dasturlarida ayollarning ijtimoiy rolini yorituvchi fanlar, gender tenglik asoslarini o'rgatuvchi modullar kiritilmoqda.

Jadidlar ilgari surgan g'oyalar o'sha davrda inqilobiy xarakterga ega bo'lgan bo'lsa, bugungi kunda ularni ta'lim tizimida yanada takomillashtirish, yosh avlodni milliy va zamonaviy qadriyatlar asosida tarbiyalashda asosiy manba sifatida o'rganish dolzarb ahamiyatga ega.

Xulosa

Jadidchilik harakati O'zbekiston ma'naviy hayotida yangi davrni boshlab bergan, xalq tafakkurida ilm-ma'rifat, taraqqiyot va yangilanish g'oyalarini uyg'otgan ulkan ijtimoiy-siyosiy oqimdir. Jadid ziyolilari, xususan Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdurauf Fitrat, Munavvarqori Abdurashidxonov, Abdulla Avloniy, Hamza Hakimzoda Niyoziy va boshqalar o'z davrida xalqni savodsizlikdan xalos etish, ayniqsa, ayollarni ta'limga jalb qilish masalasida bebaho ishlar amalga oshirganlar. Ularning fikricha, millat taraqqiyoti ayolning ma'rifatli bo'lishiga bog'liq bo'lib, onaning savodli bo'lishi – farzand, oila va jamiyatning ma'naviy kamolotini ta'minlaydi.

Jadidlarning ayollar ta'limiga oid qarashlari o'z davrida jasoratli va inqilobiy fikrlar bo'lgan. Ular jamiyatning ijtimoiy ongini o'zgartirish, ayollarning o'z qadr-qimmatini anglashiga turtki berish orqali O'rta Osiyoda yangi ayol obrazini shakllantirdilar. Bu esa milliy uyg'onish davrining muhim tarkibiy qismi bo'lib, xalqni ilm va ma'rifat yo'liga yetakladi.

Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan ta'lim islohotlari, ayollarni qo'llab-quvvatlash siyosati, qizlar uchun yaratilayotgan keng imkoniyatlar – bularning barchasi jadidlarning orzulari ro'yobga chiqayotganidan dalolat beradi. “Qizlar maktabi” loyihalari, ayollar uchun ajratilayotgan grantlar, yetakchilik akademiyalari, gender tenglikka oid davlat dasturlari jadidlar ilgari surgan ma'rifatparvarlik tamoyillarining zamonaviy shaklidir.

Shunday ekan, jadidlarning ayollar ta'limiga oid qarashlari nafaqat tarixiy meros, balki bugungi ta'lim siyosati va pedagogik jarayonlar uchun ham muhim nazariy manba hisoblanadi. Ularning g'oyalari zamonaviy O'zbekiston ayolining ma'naviy, intellektual va ijtimoiy shakllanishida beqiyos o'rin tutadi.

Date: 17th October-2025

Demak, jadidlarning ma'rifatparvarlik yo'lidagi kurashi – bu faqat o'tmishdagi tarixiy voqelik emas, balki bugungi kunda ham dolzarbligini yo'qotmagan, ta'lim tizimini, xususan ayollar ta'limini yanada rivojlantirish uchun ilhom manbaidir. Ularning merosidan ibrat olish, uni yangi sharoitda davom ettirish har bir pedagog, ma'naviyat targ'ibotchisi va jamiyat a'zosi uchun muhim vazifa bo'lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Karimov I. *Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch*. – Toshkent: “Ma'naviyat”, 2008. – 176 b.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash va ularning jamiyatdagi rolini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi Farmoni. – Toshkent, 2019.
3. Gasprinskiy I. *Rus musulmonlari*. – Qozon: “Matbaai Islomiy”, 1907. – 120 b.
4. Abdurashidxonov M. *Milliy maktablar haqida*. – Toshkent: “Sharq”, 2000. – 110 b.
5. Qodirova D. *Jadidchilik harakati va ayollar ta'limi masalalari*. // *O'zbekiston tarixi jurnali.*, 2018, №2, – B. 45–52.
6. Avloniy A. *Turkiy guliston yoxud axloq*. – Toshkent: “O'zbekiston”, 1992. – 160 b.
7. Tursunov H. *Jadidchilik harakati va uning O'zbekiston ta'lim tizimidagi o'rni*. – Toshkent: “Fan”, 2015. – 212 b.
8. Yo'ldoshev M. *XX asr boshidagi o'zbek ziyolilari va ma'rifatparvarlik g'oyalari*. – Samarqand: “Zarafshon”, 2019. – 198 b.
9. Rasulov R. *Ayollar ta'limi va zamonaviy islohotlar*. // *Ijtimoiy fanlar jurnali.*, 2021, №3, – B. 60–68.
10. Behbudiy M. *Padarkush yoxud o'qimagan bolaning holi*. – Toshkent: “Ma'naviyat”, 2007. – 96 b.

